

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΙΔΡΥΤΗΣ: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

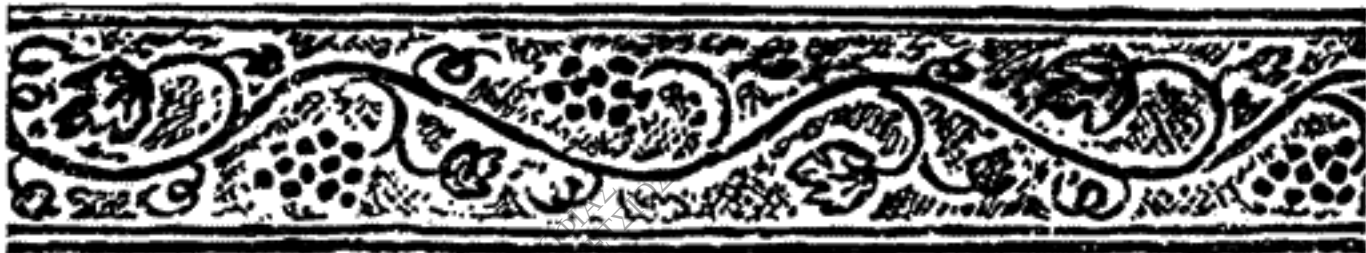
ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ

1947

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 - ΤΣΩΡΤΣΙΑ - 38
ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Γ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

Ο ΘΕΟΦΙΛΟΣ

Ἡ

Η ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ ΕΝΟΣ ΜΕΝΤΙΟΥΜ

[Τὰ δύο κείμενα πού ἀκολουθοῦν ἔρχονται ν' ἀπαντήσουν στήν πολεμική πού ἐπροκάλεσε ἡ ἐκθεση ἔργων τοῦ λαϊκοῦ ζωγράφου Θεόφιλου στό Βρεταννικὸ Ἰνστιτούτο, μιὰ πολεμική ἀπαράδεκτη ὄχι μόνο γιατί ἦταν ἀνεύθυνη,— ποιὸς εἶναι αὐτὸς ὁ κ. «Φιλότεχνος» τῆς «Ἐστίας» καὶ μὲ ποιὰν ἀρμοδιότητα «κρίνει»; — ἀλλὰ καὶ γιατί κατέβασε πολὺ χαμηλὰ μιὰ καλλιτεχνική ὑπόθεση πού ὁποσδήποτε ἀξίζει νὰ ἐρευνηθεῖ μὲ προσοχὴ καὶ νὰ ἐκτιμηθεῖ σὰν χαρακτηριστικὴ ἐκδήλωση τῆς ἐλληνικῆς ζωῆς. Στὸ ἐρχόμενο τεῦχος, θὰ δημοσιευθεῖ ἀκόμη ἓνα μελέτημα, τοῦ κ. I. M. Παναγιωτόπουλου, πού ἔχει ἀφετηρία τὴν ἐκθεση Θεόφιλου, γιὰ νὰ προχωρήσει σε πολὺ εὐρύτερες διαπιστώσεις.— Σημ. τ. «Νέας Ἐστίας».]

Ὁλος αὐτὸς ὁ θόρυβος πού δημιουργήθηκε γύρω ἀπὸ τὸ Θεόφιλο μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἐκθεσης μιᾶς σειρᾶς ἔργων του στό Βρεταννικὸ Ἰνστιτούτο, μοῦ ξανάφερε ἐντονη στὴ μνήμη τὴν ἐντύπωση πού δοκίμασα ὅταν πρωτοεῖδα ζωγραφιές του—χωρὶς νὰ ἔχω κἀν ἰδέα τῆς ὑπαρξῆς του.

Ἦταν τὸν Ἰούλιο τοῦ 1930.

Περαστικὸς ἀπὸ τὴ Μυτιλήνη, εἶχα πάρει μιὰ μέρα ἓνα αὐτοκίνητο γιὰ νὰ πάω νὰ ἐπισκεφτῶ τὴν Ἀγιάσο, —μιὰ ὄρεινὴ κωμόπολη. Ἡ ζέστη ἦταν τόσο μεγάλῃ πού ὁ σωφέρ, στὸ δρόμο, σταμάτησε γιὰ νὰ ξεκουραστοῦμε λίγο καὶ νὰ ξεδιψάσουμε μπροστὰ στὸ καφεενάκι μιᾶς ὠραίας ἐξοχικῆς τοποθεσίας—Καρίνη τὴν ἔλεγαν—γεμάτης σκιερὰ δέντρα καὶ τρεχοῦμενα νερά.

Τὸ καφεενάκι αὐτὸ εἶχε κάτι τὸ ἀπρόοπιο καὶ τὸ μοναδικό: οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι του ἦταν διακοσμημένοι μὲ... τοιχογραφίες πού τὰ ζωγρά καὶ παρδαλά τους χρώματα τοὺς ἔκαναν νὰ φαντάζονται σὰν νάταν ἐπιστρωμένοι μ' ἀνατολίτικα χαλιά.

Πλησίασα μ' ἐκπληξη καὶ περιέργεια γιὰ νὰ τίς περιεργαστῶ κ' εἶδα ὅτι παράσταναν, φύρδην-μύγδην, ληστὲς ὀπλισμένους σὰν ἀστακοὺς πού γλεντοκοποῦσαν, ἀρχαίους θεοὺς, χωριάτισσες πού χορεύουν τὸν συρτὸ, τὸν Ἀλῆ πασσᾶ σὲ μιὰ βάρκα στὴ λίμνη τῶν Ἰωαννίνων καὶ διάφορα ἄλλα τέτοια, παράταιρα μεταξύ τους, πράγματα σχεδιασμένα καὶ χρωματισμένα «διὰ χειρὸς Θεόφιλου Γ. Χ' Μιχαήλ», —ἐνὸς πλανόδιου, ὅπως μὲ πληροφόρησε ὁ καφετζῆς, ζωγράφου πού γύριζε τὸ νησί ἀπὸ χωριὸ σὲ χωριὸ κ' ἀπὸ ταβέρνες σὲ καφεενάκια ζωγραφίζοντας σὲ τοίχους καὶ σὲ πανί «γιὰ ἓνα κομμάτι ψωμί» ὅ,τι τοῦ κατέβαινε ἀπὸ τὸ κε-

φάλι, ὅ,τι τοῦ ἔκανε κέφι ἢ κ' ὅ,τι τοῦ ζητοῦσαν.

Ἦταν ὀλοφάνερο ὅτι ὁ πλανόδιος αὐτὸς ζωγράφος δὲν εἶχε φοιτήσει σὲ Σχολὴ Καλῶν Τεχνῶν. Σχέδιο, προοπτικὴ, ἐνότητα στὴ σύνθεση, φωτοσκιάσεις, χρωματικὲς ἀρμονίες—ὅλα αὐτὰ, καὶ πολλὰ ἄλλα, χῶλαιναν ἢ ἔλειπαν ὀλότελα ἀπὸ τίς ζωγραφιές του. Κρινόμενες μὲ τὰ ἀκαδημαϊκά, τὰ καθιερωμένα κριτήρια, ἦταν «ἀτεχνα κ' ἀκαλαίσθητα κατασκευάσματα ἐνὸς «σοβατζῆ», —ὅπως τίς χαραχτήρισε ἡ «Ἐστία» καί, μαζί της, τὸ μορφωμένο κοινὸ πού πῆγε καὶ εἶδε τὴν ἐκθεση τοῦ Θεόφιλου.

Κι' ὅμως οἱ ἀπλοϊκὲς καὶ παρδαλὲς αὐτὲς τοιχογραφίες μὲ σαγήνευσαν καὶ μὲ κάρφωσαν μπροστὰ τους ὅλη τὴν ὥρα πού ἔμεινα στὴν ὁμορφὴ Καρίνη.

Μὲ σαγήνευσαν ὄχι παρὰ τὰ ἐλαττώματά τους ἢ ἐξ αἰτίας τους ἀλλὰ κατὰ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο πού τὰ παραμύθια σαγηνεύουν τὰ παιδιά. Ξεχυνόταν ἀπ' αὐτὲς κάτι πού ὄχι μόνο καταργοῦσε τὸ κριτικὸ μου πνεῦμα ἀλλὰ καὶ μ' ἔκανε νὰ μὴ βλέπω σ' αὐτὲς ἀπλὲς ζωγραφιές, — ἀναπαραστάσεις, δηλαδή, ζωῆς καὶ φύσης. Κυττάζοντάς τες εἶχα τὴν αἴσθηση μιᾶς αὐτοῦσιας ζωῆς, μιᾶς ζωντανίας γιορταστικῆς, ὅλης παλμὸ καὶ κίνηση. Μεταδίδανε στὰ μάτια μου καὶ τὴν ψυχὴ μου μιὰ χαρὰ διάφορη ἀπὸ τὴν αἰσθητικὴν χαρὰ πού μᾶς προσφέρει a thing beauty, ὅπως λέει ὁ Κῆτς, μιὰ χαρὰ ἐντελῶς ὀργανικὴ: τὴ χαρὰ πού θὰ ἐνιωθα ἂν εἶχα βρεθεῖ ἄξαφνα σ' ἓνα πραγματικὸ λαϊκὸ πανηγύρι κ' ἔβλεπα μέσα σ' ἓνα ἱλαρὸ φῶς καὶ μιὰν ἀνοιξιὰτικὴ φύση χωριάτισσες μὲ τίς τοπικὲς τους ἐνδυμασίες καὶ χωριάτες μὲ φουστανέλλες, σελάχια

καὶ φέρμελες νὰ ξεφαντώνουν μὲ βιολιά καὶ μὲ πίπιζες.

Ὅταν ὁ σωφὲρ μὲ κάλεσε νὰ συνεχίσουμε τὴ διαδρομὴ μας, ἀπομακρύνθηκα ἀπὸ τὶς τοιχογραφίες αὐτὲς μ' ἕνα αἶσθημα ἐναντίωσης καὶ λύπης, λές κι' ἀφήνα τὸ «πανηγύρι» — τὰ χρώματά του, τὸ κέφι του, τὸ χορὸ του — στὴν καλύτερὴ στιγμή του, στὴ μεγαλύτερὴ του ἐνταση.

Λίγα χρόνια ἀργότερα ξαναεἶδα ἔργα τοῦ Θεόφιλου, σὲ πανὶ αὐτὴ τὴ φορά: πορτραῖτα, συνθέσεις, τοπία, σκηνὲς τῆς υπαίθριας ζωῆς, ποὺ τάχα φέρει ἀπὸ τὴ Μυτιλήνη ὁ φίλος μου τεχνοκριτικός Τέριαν.

Καὶ τότε, ὅπως καὶ τὴν πρώτη φορά, δὲν εἶδα σ' αὐτὰ «ἔργα τέχνης». Μπροστὰ σ' ὅ,τι κάθε ἕνα ἀπ' αὐτὰ ἀπεικόνιζε ἐνωθὰ ἀκριβῶς αὐτὸ ποὺ θὰ ἐνωθὰ ἀν τὸ ἔβλεπα στὴ βιολογικὴ του πραγματικότη-
τα. Κυττάζοντας ἕνα σοπανόπουλό του ποὺ ἐπαιζε φλογέρα καθισμένο σὲ μιὰ πέτρα βουνοῦ εἶχα, κυριολεκτικὰ, τὴν αἴσθησιν ὅτι βρισκόμουν κι' ἐγώ, ἀντίκρου

του, σ' ἕνα ξάγναντο ἑλληνικοῦ βουνοῦ: «ἀκουγα» τοὺς ἤχους τῆς φλογέρας μέσα στὴ μεγάλη γαλήνη, «μύριζα» θυμάρι, τὰ στήθη μου «φούσκωναν» γιὰ νὰ δεχτοῦν τὸν κατακάθαρο βουνίσιο ἀγέρα καὶ τὰ μάτια μου «ἀνοίγαν» γιὰ νὰ δεχτοῦν ὄλο τὸ γαλάζιο τ' οὐρανοῦ. Ἕνας ἄλλος πίνακάς του, «Ὁ Κόλπος τῆς Γέρας», μ' ἔκανε νὰ νιώθω, μαζί μὲ τὴ χαρὰ τῶν ματιῶν, κι' ὄλο ἐκεῖνο τὸ ψυχικὸ ἀναγάλλιασμα κι' ὄλη, μαζί, τὴ σωματικὴ εὐεξία ποὺ μᾶς δίνει ἡ ἑλληνικὴ φύση τὴν ἀνοίξη. Στὸ «Μάζωμα τῶν ἐλαίων ἐν Μυτιλήνῃ» ἦταν σάν νὰ ἦμουν ὁ ἴδιος παρών: ἔβλεπα τὸ «μάζομά» τους νὰ συνεχίζεται μπροστὰ στὰ μάτια μου, ἀκουα τὶς γυναῖκες νὰ μιλοῦν μεταξύ τους καὶ μύριζα τὴ φθινοπωρινὴ ὕγρασία ποὺ στάλιαζε σύριζα στὶς ἐλιές. Μιὰ σύνθεσή του τῶν Μετεώρων καὶ τοῦ θεσσαλικοῦ κάμπου θάμπωνε τὰ μάτια μου μὲ τὸ χρυσὸ καλοκαι-

ρινὸ φῶς τῆς. Κι' ὁ «παλαιὸς Μυτιληναῖος» του ποὺ ἔβλεπα ἦταν σάν νάχε βάλει τὰ καλὰ νησιώτικα ροῦχα του καὶ νάχε σταθεῖ ἴσιος καὶ σοβαρὸς ἀντίκρου μου, στὴν τάρτασα τοῦ σπιτιοῦ του, μὲ φόντο τὰ δέντρα τοῦ κήπου του, γιὰ νὰ τὸν φωτογραφίσω. Μοῦ ἐρχόταν νὰ τοῦ μιλήσω — κι' αἰσθανόμενον πίσω μας νὰ πλησιάζει ἡ γυναίκα του γιὰ νὰ μοῦ προσφέρει ρακὴ καὶ γλυκὸ σ' ἕνα δίσκο...

Ἔχω κι' ὄλας γράψει κάπου ἄλλοῦ ὅτι τὴ ζωγραφικὴ αὐτὴ δὲν βρίσκω νὰ τὴν ἀντιτάξω σὲ καμμιάν ἄλλη, ἢ νὰ τὴν παραλληλίσω μὲ καμμιάν ἄλλη, μ' ὄλο ποὺ ἔχω

ἰδεῖ στὴ ζωῆ μου, σὲ μουσεῖα καὶ σ' ἐκθέσεις, πίνακες ὄλων τῶν σχολῶν κι' ὄλων τῶν ἐποχῶν. Ὁ μόνος παραλληλισμὸς μ' αὐτὴν ποὺ μοῦ ἤρθε στο νοῦ ἦταν ἐντελῶς ἀσχετος μὲ τὴ ζωγραφικὴ. Εἶναι ὁ παραλληλισμὸς μὲ τὰ ἀπομνημονεῦματα τοῦ στρατηγοῦ Μακρυγιάννη ποὺ μοῦ εἶχαν δώσει ὅταν τὰ διάβασα τὴν ἴδια ἐντύπωση ζωῆς καὶ ποὺ κι' αὐτὰ, πάλι, δὲν ἀποτελοῦν «λογοτεχνικὸ» εἶδος.

Θέλω νὰ πῶ μ' αὐτὸ πῶς, γιὰ

μένα τουλάχιστο, ὁ Θεόφιλος δὲν εἶναι ἕνας «καλλιτέχνης» (μὲ τὴν ἔννοια καὶ τὸ περιεχόμενον ποὺ δίνουμε στὴ λέξη) ὁ ὁποῖος πῆτε ἔχει ν' ἀποδώσει τὴν ἑλληνικὴ ζωὴ καὶ φύση μ' ἕνα τρόπο ποὺ νὰ μᾶς δίνει τὴν ψευδαἴσθησιν τῆς μετάστασής τους μέσα στοὺς πίνακές του. Δὲν ὑπάρχει, δὲν βλέπω σ' αὐτόν, τίποτα τὸ συνειδητό, τὸ ἠθελημένο, τὸ «ὑπεύθυνο», ὅπως θάλεγε ὁ Σικελιανός. Κανένα truc, καμμία μαεστρία. Ἡ ζωγραφικὴ τοῦ Θεόφιλου εἶναι ζωγραφικὴ ἑνὸς μέντιουμ, ὅπως πολὺ σωστά, πολὺ χαρακτηριστικὰ τὸν ἀπεκάλεσε ὁ γάλλος ἀρχιτέκτονας Le Corbusier γράφοντας γι' αὐτόν, πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο ὁ ἕνα τεύχος τοῦ τουριστικοῦ περιοδικοῦ «Le Voyage en Grèce». Ἡ ἑλληνικὴ ζωὴ καὶ φύση ἐκδηλώθηκαν αὐτοῦσια μέσο τοῦ Θεόφιλου, ὅπως ἐκδηλώνεται μέσο ἑνὸς μέντιουμ μιὰ ὀλόκληρ᾽ ξένη σ' αὐτὸ θέλησιν ἢ σκέψιν. Κι' ἐκ-

Τὸ μικρὸ καφενίον τῆς Καρίνης, ἐξοχικῆς τοποθεσίας τῆς Μυτιλήνης, ποὺ οἱ τοῖχοι του εἶναι διακοσμημένοι μὲ τοιχογραφίες τοῦ Θεόφιλου.

δηλώθηκαν στήν πιό καλή, τήν πιό γλυκειά τους ὥρα: ἡ φύση στόν ἀνοιξιάτικο της ὄργασμο ἢ τὸ θερινό της μέστωμα κι' ἡ ζωὴ δταν ἡ ψυχὴ τοῦ λαοῦ μας, ἔχοντας ἀποσεισει τήν κατάθλιψη τῆς Βυζαντινῆς θρησκοληψίας καί τὸν ἐφιάλτη τῆς τούρκικης σκλαβιάς, ἀναγαλλιάζει γιά τήν ἐλευθερία της—καί τήν πανηγυρίζει.

Δέν χωρεῖ, ἐπομένως, νά γελοιοποιεῖ ἢ νά ἐκθειάζει κανεὶς τὸ Θεόφιλο ὡς «καλλιτέχνη» καί μέ κριτήρια αἰσθητικά. Ὁ ἀσπούδαχτος, ὁ αὐθόρμητος αὐτὸς πλανό-

διος ζωγράφος δέν ἀξίζει προσωπικά, «ni cet excès d'honneur, ni cette indignité», ὅπως λένε οἱ γάλλοι. Στούς πίνακές του δέν ὑπάρχει ὁ ἴδιος—ὡς ἄτομο. Τίποτα τὸ προσωπικό, τὸ ἰδιοσυγκρασιακό,—ὅπως στὸ δημοτικό τραγούδι δέν ὑπάρχει ὁ «ποιητής» (ὁ προσωπικός τόνος, τὸ προσωπικό αἶσθημα) ἀλλὰ εἶναι ἡ ἔκφραση, μέ σ ο ἐνός ἀτόμου, τοῦ καθολικοῦ αἰσθήματος ἐνός λαοῦ ἀπέναντι στή ζωὴ καί στὸ θάνατο.

ΚΩΣΤΑΣ ΟΥΡΑΝΗΣ

Ο ΖΩΓΡΑΦΟΣ ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΣΑΝ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΚΑΙ ΟΙ “ΕΞΥΠΝΟΙ,, ΚΡΙΤΙΚΟΙ

Ἡ ἱστορία τοῦ Θεόφιλου μᾶς ἔγινε γνωστὴ στήν Ἀθήνα ἀπὸ τότε πού ἕνας Λέσβιος συμπατριώτης του, γνωστὸς κριτικὸς τοῦ Παρισίου, ἔφερε στὸ ἐργαστήριό μου μιὰ σειρά ἔργων τοῦ λαϊκοῦ αὐτοῦ ζωγράφου τοῦ Βόλου καί τῆς Λέσβου, λιγώτερα ἀπὸ εἴκοσι, καί πού μερικὰ μόνο κομμάτια πῆρε μαζί του στὸ Παρίσι. Σέ λίγο ἔγραψε κι' ὁ ἀρχιτέκτονας Λεκορμπιζιέ γιά τὸ Θεόφιλο ἕνα ἄρθρο στὰ «Ταξίδια» τοῦ Ἰωαννίδη.

Τὰ ἄλλα ἔργα, πού τὰ εἶχα ἕνα χρόνο στὰ χέρια μου καί γιά τὰ ὁποῖα ἔγραψα τὸ 1935 στὰ «Ἀθηναϊκά Νέα», τὴν ἄλλη χρονιά τὰ παρέδωσα στὸ γιατρὸ Κατακουζηνὸ κι' αὐτὸς στήν ἐπιτροπὴ τῆς τελευταίας ἐκθεσης ἔργων τοῦ Θεόφιλου, πού ἔγινε στὸ Βρεταννικὸ Ἰνστιτούτο.

Ὅ,τι λοιπὸν γράφηκε περὶ Ἑβραίων ἐμπόρων στὸ Παρίσι καί περὶ ἀγορᾶς ἐκεῖ ἀπὸ τοὺς ἀπατεῶνες ἑκατὸ ἔργων τοῦ Θεόφιλου γιά νά μᾶς ἐξαπατήσουν τὸ 1939, εἶνε μῦθος κι' αὐτοὶ πού τᾶγραψαν φαίνεται ὅτι πολὺ λίγο γνωρίζουν ἀπὸ ποιὰ πράγματα προέρχονται οἱ ἐπιτυχίες τῶν Παρισίων Ἑλλήνων κριτικῶν μας. Δέν εἶνε ἀπατεῶνες ἀλλὰ κύριοι κάποιας σπάνιας ἐνημέρωσης καί κάποιας τέχνης ν' ἀναγνωρίζεται ἡ ἐνημέρωσή τους ἀπὸ τοὺς ξένους, καί ἱκανοὶ νά ἐπιβάλλωνται μέ τὴ βαθύτερη ἀξιόπρεπεια, καί σάν ἐκδότες στούς πιὸ σοβαροὺς ἐπιστήμονες ὄλων τῶν Μουσείων τοῦ κόσμου, καί μέ τὴ δύναμη τοῦ γραπτοῦ τους λόγου, πού πείθει καί ἐλέγχεται ἀπὸ ἀντιπάλους, στὸ στίβο τῆς διεθνούς ἀμιλλας.

* *

Ἡ ἀπόκτηση, λοιπὸν, τῶν 18-20 ἔργων τοῦ Θεόφιλου ἀπὸ τὸν Λέσβιο μᾶ Παριζιάνο κριτικὸ, εἶχε κάποια ἄλλη σημασία ἔξω ἀπὸ

τις ἐμπορικές, ὅπως νομίζουν, ἀπασχολήσεις. Τὴ σημασία νά διασωθεῖ αὐτὸς ὁ λαϊκὸς ζωγράφος ὅπωςδὴποτε, μᾶ καί οἱ βροχὲς ξεπλαίνουν τοὺς τοίχους πού ζωγράφιζε κάποτε στίς ταβέρνες καί στὰ φουρνάρικα τοῦ Βόλου καί τῆς Λέσβου, καί οἱ καταστηματαρχες τοὺς ξαναφρεσκάρουν μέ ἀδιαφορία, καί νά διασωθῇ ἀκόμα ἕνα στοιχεῖο στή νεοῖστορία τῆς τέχνης μας, πού καί σὰ φαινόμενο στή ζωὴ ἐνός τόπου μπορεῖ νά ἔχει ἀξία καί νά δημιουργεῖ κάποιες προϋποθέσεις συλλογισμῶν καί ἐρευνητικῆς κριτικῆς ἐπιστήμης.

Μποροῦμε, λοιπὸν, νά συγχωρήσουμε στὸ συμπατριώτη τοῦ Θεόφιλου, πού παίζει ἕνα ρόλο κριτικοῦ ἀναγνωρισμένου διεθνῶς, ἀφοῦ ξένη ἐκδοτικὴ ἐταιρεία, Ἀμερικανικὴ, τὸν ἔχει στὸ Παρίσι διευθυντὴ μεγάλου καί ὠφέλιμου περιοδικοῦ καί τὸν ἀποζημιώνει ἀδρά ὅπως λέμε —μποροῦμε νά τοῦ ἐπιτρέψουμε ἐπὶ τέλους χειρονομίες, ὄχι ἀξιοκατάκριτες, γιά ἕνα περιφρονημένο, λαϊκὸ ζωγράφο σάν τὸ Θεόφιλο ἀπὸ τὴ μεγάλη κοινωνία, καί λίγο πρὶν πεθάνει νά τὸν τιμᾷ μέ τὴ διάσωση καί διαφήμιση τοῦ εὐτελοῦς γιά τοὺς σοφοὺς ἐπικριτῆς ἔργου του, πού προκαλεῖ ἔπειτ' ἀπὸ τὸ θάνατό του τόσο παράδοξες σκέψεις Ἐκεῖ, λοιπὸν, στὸ Βρεταννικὸ Ἰνστιτούτο, τὰ ἔργα, πού ὁ γιατρὸς Κατακουζηνὸς ἔχει δώσει, ὅπως ἐξήγησα, κι' ὁ Ἐμπειρικός πού σ' ἕνα του ταξίδι ἀγόρασε στὴ Λέσβο, ὅπως κι' ἄλλα ἄλλων, ἔτσι ὅπως πρόχειρα παρουσιάστηκαν καί μέ ὄχι πολὺ σεβασμό, ἀπλαισιώτα, βέβαια, ἦταν ἐπόμενο νά δημιουργήσουν θέσεις καί ἀντιθέσεις δικαιολογημένες, κι' ἀκόμα ἐκτροπές πού δέν τιμοῦν τὴ νοημοσύνη μερικῶν.

Γιατὶ ὅμως νά γίνῃ ἐπίθεση στὸ φαινόμενο πού λέγεται ἔργο Θεόφιλου, καί σέ τί ἔβλαψε τὴ νεοῖστορία μας ἡ πίστις